

človek sposoben odkriti edino pravo in človeško kulturo, kulturo dobrega in zlega, usode in potrpljenja,« pravi Elio Apih v svoji prodorni recenziji Tomizzovega besedila, »je zmožen vzpostaviti tudi dialog z najbližjim človekom.«¹⁶ Dodamo lahko, da najbolj tragični del odnosov izhaja iz pomanjkanja volje do resničnega poznavanja lastnega soseda.

¹⁶ Ibid., s. 104.

Johann
Drumbl

Pragovi in meje

Immer verwandter werden mir die Dinge...

Rilke

Nobenega dvoma ni, zbrali smo se ob težavni témi. Še posebna težava pa tiči v podnaslovu, ki je v resnici iritanten, saj človeku že prvi hip pride na misel vse preveč zglede, ki nasprotujejo tistemu *za*, ki naj bi pripeljal do *kulture miru*. Naj se v okviru nemško-slovenskih literarnih stikov spomnim samo vznemirljive in burne epizode, katere glavni junak je bil avstrijski pisatelj Peter Turrini, ko je v bližini

Beljaka recitiral pesmi v nemščini, po končnem aplavzu pa je razkril, da so bile te pesmi v resnici le nemški prevodi besedil slovenskih pesnikov s Koroškega. Nadaljevanje njegove izjave je šlo v tako smer, da so ga bralci krajevnega časnika lahko prebirali v črni kroniki in ne na kulturnih straneh. Vendar pa po drugi strani, če obrnem pogled za devetdeset stopinj proti še kako »vroči« meji, ne morem drugače, kot da omenim usodo literarnih del v obeh jezikih: že res, da koeksistirajo, vendar segregirana v ločenih knjižnicah.

Seveda je možen ugovor, da v teh primerih ne gre zares za *meje*, razumljene v običajnem pomenu besede, glede na to, da te meje potekajo znotraj iste dežele, znotraj iste jezikovne skupnosti. In to površno, navidezno sosodstvo lahko zbuja zgolj trenja, nerazumevanja, brezbržnost. Književnosti v različnih jezikih, izrazi različnih kultur, ki sobivajo znotraj istih meja, predstavljajo mejen primer, ki pa je nedvomno nadvse zgovoren. Ker sem si izbral prav to področje, lahko v svojem prispevku za začetek povlečem natančen rez, lahko določim témo v témi.

Če izhajamo s položaja obojestranske sovražnosti, je tematsko središče v celoti definirano, kolikor v stvarnosti ločuje nasproti stoječi si skupini: in to, kar ju ločuje – če mi je dovoljen na videz že izrabljen in izpraznjen dialektičen obrat – je prav to, kar je lastno vsakemu od te dvojice. Tega vprašanja sem se lotil, ker sem hotel odgovoriti na izziv – vsaj čutil sem to kot izziv – ki ga je zastavil podnaslov našega srečanja. In da bi odgovoril tako obvezujočemu povabilu, bom svoj prispevek uokviril pod zaščito pomembnega navedka, besed, utemeljenih na gotovosti, ki literaturi odmerja izjemno pomembno mesto v človeškem početju.

Hölderlin je napisal pismo prijatelju Böhlendorffu, in to v usodnem trenutku svojega življenja, v poslednjem trenutku, ko je še gojil upanje, da bo uspešno dokončal življenjski načrt, ki je bil obenem tudi literaren in

političen. Takole je zapisal Hölderlin: *Aber das Eygene muss ebenso gelernt seyn, wie das Fremde* (To, kar nam je lastno, moramo sprejeti v nič manjši meri kot to, kar nam je tuje). Vendar pa se v trenutku branja oba pola te razcepljenosti zaostri: dejansko znamo vsi razločevati lastno od tujega, ti dve besedi, ki nas spremljata kot vsakdanja odločitve, ki jo nezavedno uporabljamo. In če je zdaj naša téma literatura, še več, literature z meje, se abstraktna shema konkretizira v nasprotju med literaturo v lastnem jeziku in bližnji literaturo, ki pa je mnogim tuja in nerazumljiva.

Vendar ne moremo kar tako zanemariti dejstva, da imata literaturi dveh etničnih skupin, dveh narodov ob meji ali dveh jezikovnih skupin v stiku, pomembno vlogo v medsebojnih odnosih. Literatura postane relevantno dejstvo šele tisti trenutek, ko smo dosegli določeno stopnjo literarnega zavedanja, še posebej pri uporabi literarnih instrumentov. Pod to ravnijo literarno dejstvo preprosto ne obstaja. Za tistega, ki pripada izjemno revni etnični in kulturni skupini, je lahko »to, kar je lastno«, prav tako oddaljeno od posamičnega individua kot tisto, kar je tuje; v takem primeru je dojetje tega, kar nam je lastno, lahko izjemno težak podvig, morda celo brez upa zmage. V tem smislu je hud revež tudi pisatelj, in to zato, ker *potrebuje* jezik.

V okviru vsega tega se znajdemo v skrajnem, mejnem položaju pri romanu Petra Handkeja *Ponovitev*, ki ga je kritika ob izidu leta 1986 pozdravila kot magnum opus, kot vrh dvajsetletnega, neprestanega pisateljskega truda. O Petru Handkeju se je govorilo že včeraj, zato je ne bom govoril o ustvarjalcu Handkeju, temveč o njegovem junaku, o glavnem junaku njegovega romana. Ali bolje povedano, govoril bom o enem samem trenutku, o edinstveni izkušnji, ki jo je doživel ta junak, Filip Kobal, rojen v dvojezičnih krajih južne Koroške. Odpotoval je na svoje samotno popotovanje, da bi odkril svoje poreklo. Kakor sicer pri Handkeju so tudi v tem primeru meje med junakom in pisateljem precej nejasne. Junak je prehodil pot in našel svoj cilj na Krasu – na nepozabnih straneh, ki tako sedanjemu kot prihodnjemu spominu ohranjajo specifično pokrajino in njene ljudi – tu pa ni našel svojega konca in sklepa na zemljepisni točki, temveč na popolni točki besede. Ta cilj pa ni bil dosežen na koncu, ampak na začetku potovanja.

Snov jezika je jasno zastavljena že na prvih straneh, kjer sta mati in oče predstavljena kot ozadje vseh vprašanj, ki jih in kakor jih vidi in občuti sin: loči se od njiju, pa se jima po koncu popotovanja spet pridruži, ju »znova najde«, in to v trenutku ljubezni, ki jo je v življenju prvič občutil. Ti dve osebi predstavljata dva različna vidika jezikovnega pomanjkanja: oče, s slovenščino kot materinim jezikom, se je dokončno zaprl v mutavost, ki jo pretrga zgolj z občasnimi kvartopirskimi igrami; materi očita željo, hotenje, da bi lastna imena v nemščini zamenjala z ustreznimi v slovenščini. V romanu mati dejansko govori nemški, ne pa slovenski, vendar se odpre čaru zvokov slovenščine, še toliko bolj pa seveda osebnim sugestijam.

Med popotovanjem se bolj konkretizirajo jezikovne izkušnje s slovenščino, zabeležene v dnevnikih zapiskih o sadjarstvu, ki jih je zapisal junakov starejši brat – v resnici gre za poglavja iz knjig Lucia Columelle *De re rustica* in *De arboribus* – in sicer s pomočjo dvojezičnega slovarja iz prejšnjega stoletja. Iz izolirane besede na knjižni strani se junak dokoplje do čutilne vednosti o stvareh in jeziku; ko premaga navidezno sovražnost besednega vrstnega reda, odkrije, da besede, ki se mu predstavljajo kot *Ein-Wort-*

Märchen, »zgodbe iz ene same besede«, prenašajo nekaj, kar je tesno povezano z njegovo bivanjsko izkušnjo:

Kakor se je bratov delovni zvezek, brez ovinka čez drug jezik, prevajal prav v njegovo delo, v sadovnjak, tako se je zdaj njegov slovar, tja ven iz vrta, v vso pokrajino otroštva. Otroštvo? Je bilo to moje posebno? So bili to moji osebni kraji in stvari, ki sem jih odkrival ob imenih? Gotovo: dogajanje se je odigralo na očetovem posestvu. Na besedi za prostor za pečjo, za nakladalno bruno mošnega soda v kleti, za luknjo s pepelom v kuhinjskem štedilniku, za kameno obrobjeno napajališče v hlevu, za trtno listje, poganjajoče v vrtu, za pobirek pri oranju sem vsakič ugledal ustrezno stvar pri nas doma; ja, tista edina beseda je šele vrgla svetlobo na debeli konec »baše« kose, na »našo« kostenico, na moder pridih »naših« sliv... [...]

Vsak besedni krog – krog sveta! Pri tem pa je bilo odločujoče, da je krog vsakič izhajal iz tiste ene, tuje besede. Mar se ni torej kar naprej, kadar se dogodek ni dal sporočiti, slišala tožba: »Če bi le bila beseda za to«? In mar trenutke spoznanja ni veliko redkeje spremljalo: »Ja, tako je!« kot »Ja, to je beseda!«?

Toda mar se ni beroči opredelil za drugi jezik, proti svojemu lastnemu? Ali ni samo slovenščini, v nasprotju s svojo nemščino, pripisoval tiste enobesedne čarobnosti? – Ne, oba jezika sta bila vendar skupaj, enobesednice levo in desno opisi, ki so prostor, znak za znakom, krivili, mu odmerjali kot, merili, obrisovali, narisovali. Kako je potemtakem šele odpiralo oči dejstvo, da so obstajali različni jeziki, kako smiselna potem menda tako uničevalna babilonska jezikovna zmeda. Mar ni bil stolp, na skrivaj, vendarle zgrajen in mar ni segal, zračen, vendarle do kakega neba?

Evforičen ton pa nas ne sme zapeljati: nič idiličnega ni v tej ponovni pomiritvi obeh jezikov, kjer se zdi, kot da sta oba idioma izgubila potezo drugačnosti in postala obojestranski dopolnili, tako kot ogledali, ki omogočata svetlobi, da se užarišči v idelanem središču, ki ju združuje. Čudežno – če že hočemo uporabiti to besedo – v resnici ni preseganje sovražnosti med jezikoma, preseganje teženj po podrejanju, preseganje iskanja premoči, vladavine dejstva v življenju. Niti ni čudežno preseganje vsakovrstnih ovir, ki se lahko vrinejo med govorca določenega materinega jezika in različni, drugačni jezik – čudežna je osvojitve besede v lastnem jeziku, čudežna je vzpostavitev ustvarjalnega odnosa med svetom in osebo.

Prav ta moment je vir pisateljevega navdiha, celo osnovni pogoj za njegovo delo. Druga plat tega pa je bivanjska groznja pisatelju: da bodo stvari umolknile; in to groznjo Filip Kobal razkrije na začetku svojega popotovanja, ko prebije prvo noč v železniškem predoru, ki ločuje Koroško od Slovenije:

Po tej eni uri pa je seveda tudi ta sen naglo splahnel, in šele zdaj je napočila dokončna samost. Polsen je bil tako rekoč moj zadnji spremljevalec v človeško praznino [...] takšno prebujenje (je) delovalo že kot zagrožena kazen. In ta ni bila v izpostavljenosti na nekem morda odljudnem kraju, ampak v splošni onemelosti: tako zunaj človeške družbe tudi stvari niso imele nobenega jezika več in postajale so nasprotniki, ja, izvrševalci.

Knjiga nam govori o preobratu tega grozečega položaja, o notranji zmagi, ki zaznamuje odločilni trenutek v razvoju moža (in-fans = »negovoreči«). V Handkejevem romanu, ki se s tega vidika razkriva kot sodoben *Bildungsroman* izjemne moči, se ta zmaga srečno dopolni z odločilno in nezamenljivo pomočjo tujega jezika. In to je v našem kontekstu tudi sre-

diščni motiv cele knjige. Pred sabo imamo redek zgled pričevanja, ki nam neposredno in naravnost govori o učenju tega, kar nam je lastno. V naslovu se Handke poigrava z elementi nemškega glagola, ki zamegljujejo »gladki« pomen celote. Glagol *wieder-holen*, ki premišljeno postavlja poudarke tako, da ne izgovorimo samodejno običajnega glagola, pridobi pomen »nazaj dobiti«, si vzeti nazaj nekaj, kar človek potrebuje in kar je bilo izgubljeno. Naslov kljub tej svoji dvoumnosti usmerja na semantično polje, izraženo v slovenskem prevodu romana, kjer naslov *Ponovitev* poudarja pomemben vidik knjige. Semantična ambivalenca besede zelo dobro odseva težave formativnega procesa – naloga je tako težavna, da lahko uspe samo v okviru mistične oblike: vendar ima tudi mistika svojo racionalnost. Spomnimo se pri tem na Wittgensteina, ki je prav v kontekstu magije in ločitve med magičnim svetom in besedo govoril o »ideji, kako pritegniti k sebi neživ predmet«.

Ta trenutek magične skladnosti med objektom in subjektom, med svetom in jezikom, Handke zazna v znameniti Ungarettijevi pesmi *Razsvetljujej se z neizmernim* (*M'illumino d'immenso*), ki jo je prevedel – v procesu stvarjalnega prilagajanja in prilasčanja – kot *Aufatmen die Dinge*, Vzdihujejo stvari. V soočenju med človekom in svetom ne gre toliko za dva pola kot za njun odnos; ko Handke Ungarettijev stavek tolmači kot izraz tega, kar je v handkejevski poetiki eden obeh polov znotraj do konca natančne strukture, lahko s tem en pol nadomesti z drugim in preide od jaza na objekt. Pomembno analogijo v zvezi s to poetiko je omenil R. Zorzi v spremni besedi k italijanskemu prevodu *Ponovitev*; gre za sklepane besede dela *Šest predlogov za prihodnje tisočletje* Itala Calvina. Središčni moment Calvinove misli je obrnjen k *self* – navedeno v angleščini – ki ga lahko brez vsakršne težave nadomestimo z »lasten«:

Tudi ko bi bilo možno delo, zastavljeno zunaj tega self, delo, ki bi nam omogočilo izstop iz perspektive, omejene na individualni jaz, ne samo zato, da bi stopili v druge jaze, podobne našemu, ampak zato, da bi omogočili spregovoriti tistemu, kar nima besede, ptici, ki si odpočije na žlebu, drevesu spoladi in drevesu jeseni, kamnu, cementu, plastiki...

Osvojitev/odkritje govorce si je Handke zastavil kot proces – proces, ki vzpostavlja vez med svetom in jazom; ker gre za metaforično obliko, si velja od bliže ogledati podobo, ki jo uporablja Handke. Če je to, kar zares šteje, dinamika zveze med svetom in jazom, se pravi trenutek, dejanje, gib, ali kakorkoli že pač hočemo to imenovati, meja izgubi velik del svoje grozeče teže. Naj bo tako ali drugače, gibu, koraku je usojeno, da bo prestopil mejo in – če ostanemo zvesti prvotni podobi – poudarki se bodo s pojma meje preselili proti pojmu *praga*; in dejansko je prag meja, kot jo vidimo v dinamični perspektivi njenega preseganja.

Prag je mesto ustvarjalnosti, kot natančno pove Handke v pomembnem intervjuju švicarskemu germanistu Herbertu Gamperju, kjer je izrekel tole v zvezi z avtorjevim ustvarjalnim položajem, ki ga ne spodbuja »praznina« tout court, temveč čisto poseben pogoj, na samem obrobju življenja: »Ta praznina, ta valovita, nebesna, plodna in spodbujajoča praznina se mi ni nikoli prikazala v zapuščeni naravi, temveč vselej blizu ljudi. In to se mi je vselej pripetilo na obrobju, na primer na obrobju kakega mesta, na primer na mejah med gozdom in stepo, in to je res nenavadno: vselej blizu mejá, ali bolje rečeno, na pragovih. Vselej tam.« Le kdor se zaveda tveganja, ki je neločljivo povezano s krajem, kjer se bo moral uresničiti prehod,

gre lahko iskat govornico na ta privilegirani kraj, na katerem se očituje to stanje. Kraj prehoda, kraj odloga, prag in prostor vmesnosti, v kateri je treba čakati, v procesu splošne upočasnitve, ki jo je občutil Loser, junak Handkejevega dela *Kitajske bolečine*: »Kaj je nasprotje strahu pred pragovi? – Sreča nad tem, da se obotavljamo na obrobjih.« V omenjenem intervjuju Handke izrecno vztraja pri povezavi med krajem (prag) in metodo (upočasnitev): »Že samo za ustvaritev ali upočasnitev ustvarita kraj-prag. (...) Zaustavitev na obrobjih omogoča, da spet utrgamo stvari, ‚lepota pragov‘ pa vabi k bližini z drugimi. V tem smislu so branje, pisanje in prevajanje samo različni izrazi istega delovanja, eksemplaričnega za življenje. Počasni moramo biti, poslušati, varovati ‚nežno počasnost‘ (Nietzsche), s katero šele lahko prevzamemo nase skrb za stvari.«

Naj počasi sklenem. Handke nam je v literarni fikciji dal pomembno pričevanje o iskanju EIGENES v položaju stika z jezikom svojega bližnjega; to pričevanje je še toliko dragocenejše zato, ker govori o iskanju, zaprtem v notranji svet junaka, ki doživlja to izkušnjo – kot so jo bržkone živeli tudi drugi, ki pa so ostali nemi. Pri tej omembi ustvarjalno-zdravilnega *kairosa*, do katerega je prišlo po grožnji molka, bi rad sklenil še z zadnjo mislijo, in sicer z vrnitvijo k Hölderlinu iz let tik pred pesnikovim umikom v molk. Kdor se je kdaj ukvarjal s Hölderlinom, bo težko pozabil na začetne stihe druge verzije *Mnemosyne*.

*Ein Zeichen sind wir, deutungslos,
Schmerzlos sind wir und haben fast
Die Sprache in der Fremde verloren.*

(Znamenje smo, nerazložljivo,
Brez bolečine smo in skoraj
Smo izgubili jezik v tujstvu.

Pred. N. Grafenauer)

Op. prev.

Navedki iz Handkejevega romana *Ponovitev* so iz slovenskega prevoda Silvije Borovnik in Klause Detlefa Olofa, ki je leta 1988 izšel pri celovski založbi Wieser.

Prev. Jaša Zlobec

Dvoje obrazov na eni glavi

Opomba ali dve o srednjeevropski umetnosti po koncu totalitarizma

1

Karel
Steigerwald

Srednjeevropska umetnost je v minulih štirih desetletjih doživela posebno in nenavadno izkušnjo: neusmiljeno si jo je pokorila diktatura proletariata, o kateri so v istem času številni idealisti zahodno od Srednje Evrope sanjari kot o najnaprednejši ureditvi. Njihovi genetsko sorodni srednjeevropski cehovski bratje, razsvetljeni komunisti iz šestdesetih let, ki jih je tlačila mora istih sanj, so leta in leta podrobno preučevali in razčlenjevali proletarsko diktaturo in jo poživljali s transfuzijami vsakršnih demokratizacijskih vedénjskih pravil, prepričani, da je diktatura lahko tudi malce, pač po tabuizirani meri dogmatikov, demokratična.